

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра психології та
соціальної роботи

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ
САМООЦІНКИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА»**

Виконала:

студентка групи ПС-21

Проскурєнко Тетяна Ярославівна

Перевірив:

к.психол.н., доцент

Гірняк А.Н.

Тернопіль – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	5
1.1. Сутність та етапи розвитку самооцінки молодшого школяра	5
1.2. Залежність самооцінки учнів від стилю сімейного виховання.....	9
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМООЦІНКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	17
2.1. Організація та зміст емпіричного дослідження.....	17
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	24
Висновки до розділу 2.....	30
ВИСНОВКИ.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	34

ВСТУП

Актуальність проблеми. За останнє десятиліття в Україні намітилася низка тривожних тенденцій, які свідчать про кризові явища в житті української сім'ї, що зачіпають як подружні, так і дитячо–батьківські відносини. Зміна демографічної ситуації – падіння народжуваності і, як наслідок, збільшення питомої ваги однодітних сімей – призводить до труднощів особистісного розвитку й недостатньої компетентності дітей, які виховуються в таких сім'ях.

Поряд зі сприятливою тенденцією активного включення обох батьків у процес виховання ще на етапі раннього дитинства дитини настільки ж яскраво виступає тенденція дистанціювання їх від проблем виховання, низька емоційна включеність та орієнтація на батьківство – значимий фактор у досягненні особистісної ідентичності. Дисгармонійність системи сімейного виховання та її валив на самосвідомість дитини є досить розповсюдженим симптомом дисфункції сучасної сім'ї, де актуальними показниками дисгармонії сімейного стилю виховання варто вважати зростання випадків жорстокого поводження з дітьми, гіпопротекції та суперечливого виховання.

Відомо, що поява порушень поведінки, заниженої та загалом неадекватної самооцінки, емоційних розладів й інших психологічних проблем пов'язана із рядом несприятливих подій в дитинстві дитини. Сім'ї, без сумнівів, належить визначальна роль в процесі розвитку особистості та її самосвідомості, її вплив набагато перевищує інші виховні дії. Одним з найважливіших завдань суспільства є здійснення прав дитини на гармонійне виховання в сім'ї, що передбачає розвиток її особистості та становлення адекватної самооцінки.

Вивченням питань впливу сімейного виховання на формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку займалися багато вітчизняних і зарубіжних учених. Так, Т. Мішина, А. Добрович виділили неблагополучні форми батьківсько–дитячих відносин; А. Захаров описав типи неправильного виховання (гіперсоціалізуючий, відкидаючий, егоцентричний); Г. Крайг запропонував класифікацію стилів батьківського виховання, виділених на

підставі співвідношення параметрів батьківського контролю і теплоти; Д. Спіро розглядав вплив сім'ї на формування у дитини позитивного само сприймання як фундаменту розвитку особистості; В. Давидов, В. Бороздіна розглядали особливості формування самооцінки молодшого школяра.

Проте вплив стилю сімейного виховання на становлення самооцінки дитини молодшого шкільного віку мало досліджений. Відтак актуальність проблеми та її недослідженість спричинили вибір теми курсової роботи.

Об'єкт дослідження – самооцінка молодших школярів.

Предмет дослідження – вплив стилю сімейного виховання на самооцінку дитини молодшого шкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Виявити сутність та чинники впливу сімейного виховання на самосвідомість дитини.
2. Охарактеризувати залежність самооцінки учнів молодшого шкільного віку від стилю сімейного виховання.
3. Провести емпіричне дослідження впливу стилів сімейного виховання на самооцінку молодших школярів та описати його результати.
4. Обґрунтувати шляхи та способи гармонізації стилю сімейного виховання щодо розвитку об'єктивної самооцінки дитини.

Методи дослідження: аналіз, синтез, класифікація та узагальнення даних психологічної літератури, тестування, психологічне спостереження, кількісна та якісна обробка результатів дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутність та етапи розвитку самооцінки молодшого школяра

Час життя дитини від 6 до 10 (11) років називається молодшим шкільним віком. При визначенні вікових меж враховуються особливості психічного і фізичного розвитку дітей, береться до уваги перехід від ігрової до учбової діяльності, яка стає провідною. Зі вступом дитини молодшого шкільного віку до школи її самосвідомість набуває нового рівня, проявляється як внутрішня позиція. Молодший школяр починає самовизначатися як суб'єкт навчальної діяльності, у нього формується «Я-образ» – результат усвідомлення глибинної суті особистості, що дає змогу відрізнити себе від інших (такого, який успішно навчається, якого хвалять, з яким хочуть товаришувати). У молодшому шкільному віці розширюється сфера соціальних контактів, що впливає на первинну Я концепцію особистості [23, с. 40].

Початкова школа сприяє самостійності школяра, його емансипації від впливу батьків, надає можливості для вивчення оточуючого (фізичного і соціального) світу. Дії школяра набувають важливішого значення, оскільки він змушений сам відповідати за себе. У молодшому шкільному віці оцінюють інтелектуальні, соціальні й фізичні можливості особистості. Унаслідок початкова школа стає джерелом вражень, на основі яких починається розвиток самооцінки дитини. Її досягнення та невдачі набувають офіційного характеру, постійно фіксуються та стають публічними.

На думку Л. Виготського, саме в молодшому шкільному віці починає складатися самооцінка особистості, яка опосередковує ставлення до себе, інтегрує досвід діяльності та спілкування з іншими людьми. Це є найважливішою властивістю особистості молодшого шкільного віку, що забезпечує контроль за власною діяльністю з точки зору нормативних критеріїв, організацію своєї поведінки відповідно до соціальних норм.

«Самооцінка відображає не тільки знання молодшого школяра про результати навчальних досягнень, його уявлення про власні можливості у навчальній діяльності, а й ставлення особистості до себе як до виконавця вимог учителя, батьків, як до носія нових особистісних якостей (старанність, наполегливість, акуратність, кмітливість та ін.)» [7, с. 395].

Учні молодшого шкільного віку передусім усвідомлюють і оцінюють у собі якості, які характеризують їх як школярів. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку особливо залежить від оцінки їх діяльності й поведінки батьками, вчителями. Школяр ніби дивиться на себе очима дорослого, визнає його авторитет, приймає його оцінки. Тому, характеризуючи себе як особистість, він повторює лише те, що чув про себе від дорослих. Для формування позитивного ставлення до свого «Я» особистості необхідні зовнішня інформація про себе, увага до себе оточуючих. Тому вона прагне повернути до себе увагу іноді найдивнішими (з погляду дорослого) способами, конфліктуючи з однолітками, порушуючи дисципліну на уроках.

Для самооцінки особистості молодшого шкільного віку властиві недостатня адекватність та значна стійкість. Це зумовлене особливістю її самосвідомості, яка полягає в тому, що Я–образ невіддільний від соціально схвалюваних позитивних рис. Молодший школяр творить свій образ відповідно до соціальних уявлень про моральні, естетичні та фізичні якості особистості. «Його емоційно–ціннісне самоставлення пов'язане із впевненістю, що він хороший. Переживання та усвідомлення школярем себе як такого, що заслуговує визнання оточуючих, спонукає його до активності [17, с. 73].

У роботі з дітьми молодшого шкільного віку важливо враховувати їх оптимізм, здатність бачити в собі добре, високу самооцінку. Щоб їх прагнення зберегти позитивний Я–образ, право на високу самооцінку не перетворилося на гальмування процесу розвитку особистості молодшого шкільного віку, не стало джерелом необґрунтованих домагань, слід дбати про гармонію між тим, до чого вони прагнуть, на що претендують (оцінка, ставлення тощо), та їх реальними діями, тобто змістом і способом вияву активності в житті.

За значного розходження між прагненнями дитини молодшого шкільного віку бути схожим на образ-взірець, і його поведінкою, яка має егоїстичне спрямування, але недостатньо засуджується оточенням, поступово формується далека від об'єктивного уявлення про себе, значно завищена самооцінка. Вона провокує хибні способи самоствердження серед однолітків, чинить опір педагогічним впливам, дезорієнтує його. Саме тому велике значення слід надавати формуванню правильної самооцінки дитини молодшого шкільного віку при підготовці до школи, у процесі адаптації до навчання.

Ще однією особливістю самооцінки молодших школярів є її слабка диференційованість за змістом. Передусім це проявляється у перенесенні оцінки своєї навчальної діяльності на оцінку моральних якостей. Якщо в навчальних ситуаціях молодший школяр отримуватиме переважно негативний досвід, це «може спричинити формування не тільки негативного уявлення про себе як про молодшого школяра, а й негативну загальну самооцінку» [24, с. 63].

Успішність навчання школярів та їх уявлення про себе взаємопов'язані. Успіхи в навчанні сприяють розвитку самооцінки дитини молодшого шкільного віку, а самооцінка впливає на рівень успішності через механізми очікувань, домагань, мотивації і впевненості. Низька самооцінка підриває впевненість у своїх силах і формує низький рівень домагань і очікувань, а низька успішність знижує самооцінку. Становище таких молодших школярів серед ровесників, як правило, буває проблематичним для них. Завдання вчителя полягає в залученні дітей молодшого шкільного віку із заниженою самооцінкою до різноманітних видів діяльності, що допоможе набути впевненості у власних силах.

Включення молодших школярів у різні види діяльності (навчальну, суспільно-корисну, виконання рольових функцій у класі тощо) має відбуватися на основі поступового ускладнення завдань і забезпечення їх доступності. «Непосильні завдання та пов'язаний з ними неуспіх можуть завдати самооцінці дитини молодшого шкільного віку значної шкоди» [31, с. 132].

Для самооцінки дітей молодшого шкільного віку властива незначна самокритичність. Вони частіше помічають помилки та недоліки однолітків, ніж

власні. Самоусвідомлення особистості молодшого шкільного віку, без якого неможливі самокритичність і самоконтроль як вольові процеси, відбувається опосередковано, через пізнання оточуючих. Усвідомлення іншої дитини шкільного віку дається легше, ніж себе. Тому процес самоусвідомлення особистості дитини молодшого шкільного віку відстає від здатності усвідомлювати інших. На ранніх етапах розвитку дитини молодшого шкільного віку таке відставання досить помітне. Ця закономірність властива різним формам прояву самосвідомості особистості, передусім самокритичності.

Знання індивідуальних особливостей самооцінки особистості дітей шкільного віку є однією з найважливіших передумов ефективності педагогічного управління їх соціально значущою активністю в процесі навчання. «Розвиток емоційно-ціннісного ставлення дитини молодшого шкільного віку до себе, результатом якого є певна самооцінка, відбувається через відображення нею реальних зв'язків з оточуючим світом, які існують лише завдяки активності особистості молодшого шкільного віку» [2, с. 127].

Правильна самооцінка стимулює навчальну активність особистості дітей молодшого шкільного віку, їхнє прагнення поліпшувати досягнуті результати, бути на рівні вимог учителя. Внаслідок створення сприятливої психологічної атмосфери у початковій школі, чуйного і вимогливого ставлення до дитини вчителів і батьків, досвіду, у навчальній діяльності, «у структурі Я-образу закріплюються суспільно-значущі властивості, зростає роль мотивації, спрямованої на підвищення рівня самоповаги, встановлюється узгодженість між домаганнями та можливостями» [2, с. 128]. Завдяки цьому молодший школяр сам починає змінювати зовнішні обставини свого розвитку. За позитивного спрямування дитячої активності це є психологічною основою становлення дитини, яка сприяє формуванню потреби у самовдосконаленні.

Отже, на формування правильного самоусвідомлення дітей молодшого шкільного віку впливає спільна діяльність, що дає змогу учневі відчувати себе учасником суспільно корисної праці, порівнювати результати своїх старань з успіхами інших, усвідомити свій внесок у загальну справу. Працюючи в

колективі, школяр бачить і розуміє, на що він здатний, осмислює не тільки наслідки своєї праці, а й себе в ній. Спільна діяльність формує в дитини молодшого шкільного віку уявлення про себе серед інших.

1.2. Залежність самооцінки молодших школярів від стилю сімейного виховання

Взаємини батьків і дітей молодшого шкільного віку – складна проблема, у зв'язку з тим, що стиль взаємин між батьками і дітьми має вплив на розвиток самооцінки останніх. Її складність в прихованому характері людських відносин, в трудності «зовнішнього проникнення» в них. У житті кожної особи батьки грають значну і відповідальну роль. Вони надають перші зразки поведінки.

Коли батьки розуміють, що від них залежить розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку, то поводяться так, що всі їх вчинки і поведінка сприяють формуванню такого розуміння цінностей, які вони хочуть йому передати. Такий процес виховання можна вважати свідомим, оскільки контроль над своєю поведінкою, ставленням до інших людей, увагою до сімейного життя дозволяє виховувати дітей молодшого віку в сприятливих умовах, сприяючих їх всебічному розвитку [15, с. 44].

Атмосфера напруженості в сімейній ситуації діє на дитину молодшого шкільного віку негативно. Дисгармонія сімейних відносин дає зразки непостійності, ворожості і асоціальної поведінки, агресивності, що призводить до неадекватної самооцінки. Незадоволення потреб особистості молодшого шкільного віку швидко виявляється в порушеннях поведінки і у формуванні негативних рис особистості. Емоційна врівноваженість батьків є умовою контакту з дитиною шкільного віку і поводження з нею як із особистістю, що формується. Ці якості дозволяють батькам і дітям взаємно проявляти відчуття. Вивчення залежності між практикою сімейного управління і агресивною поведінкою зосередилося на характері і покарань, а також на контролі батьків поведінки своїх дітей [4, с. 32].

Існує ризик, що авторитарний стиль спілкування, який ґрунтується на силі, завершивши цикл свого розвитку, перетворить дитину молодшого шкільного віку на знедолену в середовищі однолітків, яка відстає в школі і не дозволить розвинути поведінкові уміння до необхідного рівня. Діти з сімей, в яких не навчають поступливості і толерантності, агресивні і запальні. Від них відвертаються батьки, друзі, і в самої дитини складається негативний образ самої себе. Якщо батькам не вистачає уміння навчити дитину слідувати певним правилам поведінки, манерою поведінки особистості стають непокора і агресія. Цей стиль спілкування стає домінуючим у відносинах особистості дитини з іншими людьми [14, с. 87; 7а].

Важливість міжособистісних стосунків особистості у сім'ї як малій психосоціальной групі і їх вплив на становлення самооцінки дитини молодшого шкільного віку в тому, що значущий соціально-психологічний чинник емоційної врівноваженості і психічного здоров'я – стабільність сімейного середовища. Велике значення має «якість» сім'ї, її виховна здатність. Сім'я, нездатна виховувати, приводить до порушень в процесі соціалізації молодшого школяра початкових класів. Якщо у дітей молодшого шкільного віку погані відносини з одним або обома батьками, якщо вони не відчують батьківської підтримки, то вони, можливо, виявляться втягнутими у злочинну діяльність; такі діти, ймовірно, поводитимуться агресивно по відношенню до своїх батьків.

Для формування «Я» дитини молодшого шкільного віку вирішальним соціально-психологічний чинником є погляди і поведінка батьків. Завдяки їх правильній позиції школяр створює про себе певну думку, формує самооцінку. При суворій позиції особистість відчуває страх і оцінює себе негативно. Виникнення у дітей молодшого шкільного віку різних порушень в поведінці і самооцінці, пов'язаних з сімейним середовищем, свідчить про зниження виховної функції батьківської сім'ї як малої психосоціальной групи [2, с. 118].

Відомо, що сім'я як мала психосоціальна група є якнайкращим виховним середовищем для особистості. Проте деякі соціально-психологічні чинники, пов'язані зі складом сім'ї, станом її внутрішніх взаємин або виховально–

невірними позиціями батьків, можуть викликати зниження виховної здатності сім'ї. Ці соціально-психологічні чинники можуть приводити до порушень в поведінці дітей молодшого шкільного віку і навіть до негативних явищ у формуванні їхньої самооцінки. Одним з соціально-психологічних чинників, що порушують виконання виховних функцій сім'ї, можуть бути зміни в її складі [22, с. 54].

Стабільність сімейного середовища є важливим соціально-психологічним чинником для емоційної рівноваги і психічного здоров'я особистості дитини молодшого шкільного віку. Розпад сім'ї як малої психосоціальної групи, викликаний розлученням або окремим мешканням батьків, завжди приносить потрясіння і залишає у дитини молодшого шкільного віку міцну образу, яку можна лише пом'якшити. Розлука з одним з батьків може привести до появи у дитини молодшого шкільного віку відчуття страху, депресію і ряд інших симптомів неврозу, заниженої самооцінки загалом [12, с. 19].

В узагальненому вигляді вплив деяких особливостей стилю сімейного виховання (слів, приписів, інструкцій та зразків поведінки) на формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Вплив факторів сімейного виховання на формування самооцінки
дитини молодшого шкільного віку**

№	Зовнішні фактори виховання	Особливості самооцінки
1	Підтвердження від дорослих тези «ти негарний (негарна)» Відкидання дитини молодшого шкільного віку	„Я – негарний, інші – гарні” (комплекс неповноцінності, занижена самооцінка) Кредо: „Мое життя не багато вартує” Варіанти: пасивне переживання невдач; прагнення удосконалити себе за допомогою якихось предметів; прагнення вдосконалити себе за рахунок досягнення успіху в кар’єрі, спорті.
2	Суперечна поведінка батьків Жорсткі покарання Побої Розбещеність дитини молодшого шкільного віку	„Я – негарний, інші – погані” (повна безнадійність, занижена самооцінка). Кредо: „Жити взагалі не варто! ” Варіанти: невдачі, алкоголізм, наркотики, самогубство. „Інші – погані, Я – гарний”. (завищена неадекватна самооцінка)
3	Твердження дорослих про	Кредо: „Чуже життя не багато вартє! ”.

4	<p>позитивні риси дитини. Прийняття її такою, якою вона є.</p> <p>Розвиток зусиль до самовдосконалення, прийняття відповідальності за своє життя та продуктивного підходу до невдач</p>	<p>Варіанти: жертва (усі погані);</p> <p>Бажання робити боляче іншим: вербальна (критика інших) або фізична (побиття, убивства); бажання розпоряджатися іншими (прагнення до влади).</p> <p>„Я – гарний, Інші – гарні, Життя гарне”. (адекватна самооцінка)</p> <p>Кредо: „Життя варте того, щоб жити! ”. Для того, щоб стати переможцем, необхідні свідомі дії.</p>
---	---	--

Існують крайнощі виховного процесу, які створюють високий ризик виникнення неадекватної самооцінки особистості дитини молодшого шкільного віку. Розглянемо, як впливає стиль сімейного виховання на самооцінку дитини молодшого шкільного віку [15, с. 44–45; 28а].

Авторитарний стиль виховання. Батьки змалку виховують у дитини молодшого шкільного віку почуття відповідальності, вміння долати труднощі. Але негативним є надмірно високі вимоги до особистості, виконання яких потребує максимальної мобілізації всіх розумових та фізичних здібностей. Від дитини молодшого шкільного віку вимагають досягнення успіху в різних сферах, що стає для неї самоціллю, і через це страждає її духовна сфера. Формується неадекватна занижена самооцінка.

Ліберальний стиль виховання. Здатність дитини молодшого шкільного віку до самоствердження різко знижується. Очікування невдачі стає постійним. Внаслідок психотравмуючої ситуації в сім'ї як малій психосоціальной групі можуть порушитися процеси запам'ятовування. У більшості випадків для особистості молодшого шкільного віку із таких сімей характерне негативне ставлення до навчання, низький рівень навчальної мотивації. У них формується неадекватна самооцінка.

Нестійкий стиль виховання. Недостатня прогнозованість батьківських емоційних реакцій провокує підвищену тривожність, невпевненість у собі, неадекватну самооцінку, а в складних ситуаціях — соціальну дезадаптацію.

Демократичний стиль виховання. Демократичний стиль вважається оптимальним для сімейного виховання особистості, оскільки в цьому випадку батьки вірять в успішну самостійну діяльність дитини, здійснюють адекватний

контроль. В школі діти молодшого шкільного віку мають високий рівень адаптації. У дитини формується адекватна самооцінка.

Важливою функцією системи сімейного виховання особистості є підтримка в дітях молодшого шкільного віку прагнення навчатися. Можна сказати, що школа дає дитині наукові знання і виховує свідоме ставлення до дійсності. Родина ж забезпечує практичний життєвий досвід, виховує вміння співчувати іншій людині, відчувати її стан [22, с. 54].

Образ і самооцінка, навіювані дитині молодшого шкільного віку, можуть бути позитивними (дитині говориться, що вона добра, відповідальна, розумна, здібна тощо) та негативними (черства, нездібна, зла тощо). Часто батьки вдаються ще до одного різновиду навіювання – містифікації. Це навіювання батьками самим собі того, що їм необхідно, у що вони вірять. Одна з форм містифікації – «приписування, які можуть бути позитивними і негативними» [26, с. 71]. Звичайно, негативні судження батьків можуть мати під собою реальне підґрунтя в поведінці дитини, однак, транслюючись у вигляді називання речей своїми іменами, батьківські оцінки починають визначати самосвідомість дитини зсередини. Школяр або погоджується з цією думкою свідомо чи неусвідомлено, або розпочинає боротьбу проти неї.

Великий вплив на формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку має поведінка батьків: надмірна любов та увага можуть викликати патологічне самоспостереження та іпохондрію у дитини молодшого шкільного віку, а вседозволеність, надмірна турботливість має безпосереднє відношення до виникнення неврозів. Ставлення до дитини молодшого шкільного віку, що складається у батьків, передує розвитку власного образу Я і ставлення до себе, самооцінки. Свій образ і ставлення батьки транслюють дитині або в прямій словесній формі, або в опосередкованій формі – прикладом своєї поведінки. Це вони роблять або свідомо, з виховною метою, або неусвідомлено.

Уважна, любляча поведінка батьків у стосунках з дитиною молодшого шкільного віку породжує у неї позитивне самосприйняття; несприйнятлива, неповажна, байдужа поведінка веде до несприйняття самого себе, переживання

своєї малоцінності і непотрібності. В результаті у дитини молодшого шкільного віку формуються певні установки як до себе, так і до інших людей. Умови виховання приводять до формування в її самосвідомості однієї з установок:

- я хороший – ти хороший;
- я поганий – ти поганий;
- я хороший – ти поганий;
- я поганий – ти хороший [20, с. 19].

Батькам, які практикують демократичний стиль виховання, не потрібно пов'язувати окремий вчинок з загальною оцінкою особистості дитини молодшого шкільного віку. Наприклад, якщо дитина сказала неправду, не можна говорити, що вона брехлива. Негативні вислови батьків про своїх дітей молодшого шкільного віку закріплюються в свідомості і трансформують самооцінку. Тому роль сімейного виховання дуже важлива у формуванні самооцінки. Адже уявлення про себе складається задовго до того, як дитина прийшла до школи [4, с. 33].

Існує значна залежність самооцінки дитини молодшого шкільного віку від того, наскільки дружня і згуртована сім'я. Діти молодшого шкільного віку з заниженою самооцінкою частіше виростають в неповних або неблагополучних сім'ях. В сім'ях із здоровим психологічним кліматом у стосунках між батьками та дітьми виростають діти з адекватною самооцінкою. Самооцінка, яка склалася в сім'ї як малій психосоціальній групі в дошкільному віці, суттєво позначається на тих установках, з якими вона приходить в школу, з її ставленням до успіхів та невдач у навчанні та спілкуванні.

Існує думка, що первинно самоставлення і самооцінка дитини молодшого шкільного віку передбачає діалогізм – ставлення до себе, і його будова не може бути зрозумілою без ставлення до іншого. Тому батькам важливо зайняти правильну позицію у ставленні до успіхів та невдач дитини. Якщо дитина не впевнена в своїх силах та можливостях, важливо підбадьорити, запевнити, що при докладанні певних зусиль вона ліквідує неуспішність. А коли з'являються

перші перемоги, слід обов'язково їх відзначити. Якщо дитина самовпевнена, хвалькувата, необхідно позитивно оцінювати її успіхи, відзначити і недоліки.

Значну роль у формуванні самооцінки дитини молодшого шкільного віку відіграє стиль сімейного виховання. Діти молодшого шкільного віку із завищеною самооцінкою виховуються за принципом кумира сім'ї, в обстановці некритичності і досить рано усвідомлюють винятковість. В сім'ях, де ростуть діти високою, але не завищеною самооцінкою, увага до особистості дитини (інтереси, смаки, друзі) поєднується з вимогливістю. Тут не практикують покарання і хвалять, коли дитина цього заслуговує. Діти молодшого шкільного віку з заниженою (не обов'язково дуже низькою) самооцінкою користуються вдома свободою. Але ця свобода – безконтрольність, наслідок байдужості батьків до дітей молодшого шкільного віку і один до одного [25, с. 12].

Батьки дітей молодшого шкільного віку включаються в їх життя тоді, коли виникають навчальні проблеми, при цьому вони мало цікавляться їх захопленнями, друзями. Діти молодшого шкільного віку проявляють найбільший інтерес до тих якостей, якими цікавляться батьки. Наприклад: підтримання престижу («А хто ще одержав хорошу оцінку?»); слухняність («Ти сьогодні був чемний?»). В самосвідомості дитини молодшого шкільного віку зміщуються акценти, коли батьків хвилюють не навчальні, а побутові моменти його шкільного життя («В класі з вікон не дує?»; «Що давали на сніданок?»). Неприпустимою при цьому є байдужість до шкільного життя дитини, коли воно або не обговорюється, або обговорюється формально. Досить байдуже запитання («Що сьогодні було в школі?») призведе до відповідної відповіді: «Нічого особливого» [18, с. 83].

Цінності дітей і їх батьків співпадають, коли дитина приходить до школи, але до 4 класу вони розходяться. Крім впливу батьків, при цьому приєднується вплив учителя, однокласників, друзів, що загалом формує самооцінку школяра.

Висновки до розділу 1

На процес формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку визначальний вплив має стиль сімейного виховання – спосіб, метод виховання, типова для батьків система принципів і норм, індивідуальних особливостей впливу на дітей молодшого шкільного віку. Стиль виховання при цьому є сукупністю настанов та відповідної поведінки, яка стосується не конкретної дитини, а характеризує ставлення до дітей молодшого шкільного віку взагалі.

Виділяють авторитарний, ліберальний, демократичний, потуральний та нестійкий виховні сімейні стилі. Лише демократичний стиль батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку визнається продуктивною тактикою формування адекватної самооцінки особистості та оптимальним стилем сімейного виховання. Сім'я як мала психосоціальна група при цьому є якнайкращим виховним середовищем дитини.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМООЦІНКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Організація та методики проведення дослідження

З метою дослідження впливу стилю батьківського виховання на розвиток самооцінки дитини молодшого шкільного віку були застосовані методики: методика «Який Я?» Г.Н. Осипової, опитувальник батьківського ставлення (ОБВ) А.Варга, В. Століна та проєктивна методика «Малюнок сім'ї».

Методика «Який Я?» Г.Н. Осипової. Призначається для визначення самооцінки дитини 6–9 років. Експериментатор запитує в дитини, як вона сама себе сприймає й оцінює за 10 різними позитивним якостям особистості дитини. Оцінки, запропоновані дитиною собі, ставляться експериментатором у відповідних колонках протоколу, а потім переводяться в бали. Відповіді «так» оцінюються в 1 бал, відповіді «ні» оцінюються в 0 балів, відповіді «не знаю» або «іноді» оцінюються в 0,5 бала. Рівень самооцінки визначається по загальній сумі балів, набраній дитиною по всіх якостях дитини.

Висновки про рівень розвитку самооцінки дитини при цьому робляться на основі такої шкали:

10 балів – дуже високий

8–9 балів – високий

4–7 балів – середній

2–3 бала – низький

0–1 бал – дуже низький

Згідно з віковою нормою, самооцінка дітей молодшого шкільного віку достатньо висока. Слід зазначити при цьому, що відповіді дитини молодшого шкільного віку на деякі питання (слухняний, чесний) можуть свідчити про адекватність самооцінки. Так, якщо поряд з відповідями «так» на всі питання дитина стверджує, що вона «слухняна завжди», «чесна завжди», можна припустити, що вона не завжди досить критична до себе. Адекватність

самооцінки при цьому можна перевірити, зрівнявши відповідь дитини молодшого шкільного віку за даною шкалою з відповідями батьків про дитину за тими ж якостями.

Опитувальник батьківського відношення А.Варга, В.Століна. Батьківське відношення розуміється як система почуттів і вчинків дорослих людей стосовно дітей. Батьківське відношення – це педагогічна психосоціальна установка стосовно дітей молодшого шкільного віку, що включає в себе раціональний, емоційний і поведінковий компоненти. Опитувальник містить 61 питання і передбачає п'ять шкал, що виражають собою аспекти батьківського відношення до дитини молодшого шкільного віку:

1. *Прийняття – неприйняття дитини.* Ця шкала виражає собою загальне емоційно-позитивне (прийняття) або емоційне негативне (неприйняття) відношення до дитини молодшого шкільного віку.

2. *Кооперація.* Шкала виражає прагнення дорослих до співробітництва з дитиною, прояв з їх боку зацікавленості й участь у її справах.

3. *Симбіоз.* Питання цієї шкали орієнтовані на те, щоб з'ясувати, чи прагне дорослий до єднання з дитиною або, навпаки, намагається зберегти між дитиною й собою психологічну дистанцію. Це своєрідна контактність дитини молодшого шкільного віку й дорослої особистості.

4. *Контроль.* Шкала характеризує те, як дорослі контролюють поведінку дитини, наскільки демократичні або авторитарні у відносинах з нею.

5. *Ставлення до невдач дитини.* Ця шкала показує, як дорослі ставляться до здатностей дитини, до її недолікам, успіхам і невдачам.

Відповідаючи на питання, випробуваний повинен виразити свою згоду або незгоду з ними за допомогою оцінок «так» або «ні».

Обробка й оцінка результатів. Для кожного з різновидів батьківських відношень, що з'ясовуються при цьому за даного опитувальника, нижче зазначаються номери суджень, що пов'язані з даним різновидом виховання.

Кооперація: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Прийняття – неприйняття дитини: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Контроль: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

Ставлення до невдач («маленький невдаха»): 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

За кожну відповідь типу «так» випробуваний одержує 1 бал, а за кожну відповідь типу «ні» – 0 балів. Високі бали свідчать про значну розвиненість зазначених вище видів батьківських відношень, а низькі бали – про те, що вони порівняно слабо розвинені.

Високі бали по шкалі «прийняття – неприйняття» – від 24 до 33 – говорять про те, що в даного випробуваного є виражене позитивне відношення до дитини. Дорослий у цьому випадку ухвалює дитину такою, яка вона є, поважає й визнає її індивідуальність, схвалює інтереси, підтримує плани, проводить із нею досить багато часу й не жалкує про це. Низькі бали – від 0 до 8 – свідчать, що дорослий відчуває стосовно дитини молодшого шкільного віку в основному негативні почуття: роздратування, злість, досаду, навіть іноді ненависть. Такий дорослий вважає дитину невдахою, не вірить у її майбутнє, низько оцінює її здатності й нерідко своїм відношенням третирує дитину. Зрозуміло, що такий дорослий не може бути гарним педагогом.

Високі бали по шкалі «кооперація» – 7–8 балів є ознакою того, що дорослий виявляє щире зацікавлення до того, що цікавить дитину, високо оцінює здатності дитини, заохочує самостійність і ініціативу дитини, намагається бути з нею на одному рівні. Низькі бали цієї шкалі – 1–2 бала – говорять про те, що дорослий стосовно дитини поводить протилежним образом і не може претендувати на роль гарного педагога.

Високі бали по шкалі «симбіоз» – 6–7 балів – достатні для того, щоб зробити висновок про те, що дана доросла людина не встановлює психологічну дистанцію між собою й дитиною, намагається завжди бути ближче до неї, задовольняти її основні розумні потреби, відгородити від неприємностей. Низькі бали – 1–2 бала – є ознакою, що дорослий, навпаки, установлює значну

психологічну дистанцію між собою й дитиною, мало опікується про неї. Такий дорослий не може бути гарним учителем для дитини.

Високі бали по шкалі «контроль» – 6–7 балів свідчать, що доросла людина поводиться занадто авторитарно стосовно дитини, вимагаючи від неї беззастережної слухняності й задаючи їй дисциплінарні рамки. Він нав'язує дитині майже у всьому свою волю. Така доросла людина далеко не завжди може бути корисною для дітей. Низькі бали по цій шкалі – 1–2 бала свідчать, що контроль над діями дитини молодшого шкільного віку з боку дорослого практично відсутній. Це може бути недобре для навчання й виховання дітей молодшого шкільного віку. Найкращим варіантом оцінки педагогічних здатностей дорослого по цій шкалі є середні оцінки, від 3 до 5 балів.

Високі бали по шкалі «відношення до невдач дитини» – 7–8 балів є ознакою, що доросла людина вважає дитину маленьким невдахою й ставиться до нього як до нетямущої істоти. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини молодшого шкільного віку видадуться дорослому несерйозними, і вона ігнорує їх. Навряд чи такий дорослий може стати гарним для дитини. Низькі бали по цій шкалі – 1–2 бала, навпаки, свідчать про те, що невдачі дитини молодшого шкільного віку дорослий вважає випадковими й вірить у неї. Такий дорослий, швидше за все, стане непоганим учителем і вихователем.

Проективна методика «Малюнок сім'ї». Тест призначений для виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин. Методику можна використовувати з 3,5 років. Вважають, що ідея використання малюнка сім'ї як малої психосоціальної групи для діагностики внутрішньосімейних відносин виникла у ряду дослідників, серед яких згадують роботи В. Хьюлса, А.Захарова, Л. Кормана та ін. Мета застосування методики: виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин. Завдання: на основі виконання зображення, відповідей на запитання оцінити особливості сприйняття і переживань дитиною стосунків у сім'ї.

Інструкція 1: «Намалюй свою сім'ю». При цьому не рекомендується пояснювати, що означає слово «родина», а якщо виникають питання «що

намалювати?, слід лише ще раз повторити інструкцію. При індивідуальному обстеженні час виконання завдання зазвичай триває 30 хвилин. При груповому виконанні тесту час частіше обмежують в межах 15–30 хвилин.

Інструкція 2: «Намалюй свою сім'ю, де всі зайняті звичайною справою».

Інструкція 3: «Намалюй свою сім'ю, як ти її собі уявляєш».

Інструкція 4: «Намалюй свою сім'ю, де кожен член сім'ї зображений у вигляді фантастичної істоти».

Інструкція 5: «Намалюй свою сім'ю у вигляді метафори, якогось образу, символу, який виражає особливості вашої родини».

При індивідуальному тестуванні слід відзначати в протоколі таке:

- а) послідовність малювання деталей;
- б) паузи більше 15 с.;
- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- д) емоційні реакції та їх зв'язок з зображуваним змістом [27, с. 152].

Після виконання завдання слід прагнути отримати максимум додаткової інформації (вербальним шляхом). Зазвичай задаються питання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело або нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей самий щасливий? Чому?
6. Хто з них самий нещасний? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильний робити. Тому, якщо він не відповідає на них або відповідає формально, не слід наполягати на відповіді.

При опитуванні психолог повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною почуття: до окремих членів родини, чому дитина не намальувала кого–небудь з членів сім'ї (якщо так сталося). Слід уникати прямих запитань, не наполягаючи на відповіді, так як це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто

продуктивними виявляються проектні питання (наприклад: «Якби замість пташки був намальований чоловік, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?» і т.п.).

Можна задати дитині для вибору рішення 6 ситуацій: три повинні виявити негативні почуття до членів сім'ї, три – позитивні.

1. Уяви собі, що маєш два квитки в цирк. Кого б покликав з собою?
2. Уяви, що вся родина йде в гості, але один захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?
3. Ти будуєш з конструктора будиночок (вирізати паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?
5. Уяви, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би хотів там жити?
6. Ти отримав у подарунок лото. Вся родина сіла грати, але вас однією людиною більше, ніж треба. Хто не буде грати?

На підставі особливостей зображення, виконаного дитиною, можна визначити:

1) ступінь розвитку образотворчої культури, стадію образотворчої діяльності, на якій знаходиться дитина. Примітивність зображення або чіткість і виразність образів поклик, витонченість ліній, емоційна виразність характерні риси, на основі яких можна розрізнити малюнки;

2) особливості стану дитини молодшого шкільного віку під час малювання. Наявність сильної штрихування, маленькі розміри часто свідчать про несприятливий фізичний стан дитини, ступеня напруженості, скутості і т.п., тоді як великі розміри, застосування яскравих колірних відтінків часто говорять про зворотне: хороший настрій, розкутість, відсутність напруженості та втоми;

3) особливості внутрішньосімейних відносин і емоційне самопочуття дитини молодшого шкільного віку можна визначити за ступенем вираженості позитивних емоцій у членів сім'ї, ступеня їх близькості (стоять поруч, взявшись

за руки, роблять щось разом або хаотично зображені на площині аркуша, далеко відстоять один від одного, сильно виражені негативні емоції і т.д.).

У дитячих малюнках (за Л. Корманом) аналізують:

а) графічну якість (характер ліній, пропорції фігур, використання простору, акуратність);

б) формальну структуру (динамічність малюнка, розташування членів сім'ї), зміст (аналіз змісту).

Паралельно з традиційним проведенням обстеження (читання і виконання завдання) пропонують спеціальні питання, які підштовхують випробуваного до обговорення теми стосунків у сім'ї (наприклад: «Хто в сім'ї найгірший?»), Передбачають прямий позитивний чи негативний вибір («Батько задумав поїздку в автомобілі, але в ньому не вистачає місця для всіх. Хто залишиться вдома?»), а також питання, уточнюючі в процесі бесіди сенс намальованою ситуації для дитини. «Малюнок сім'ї» доступний і дітям молодшого шкільного віку зі зниженим інтелектуальним розвитком.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

З метою дослідження впливу стилю батьківського виховання на розвиток самооцінки дитини проведено емпіричне дослідження. В ньому взяли участь 25 молодших школярів 3–А класу ЗОШ I–III ступенів №26 м. Тернополя (з них дівчата – 14 осіб, хлопці – 11 осіб) та їх батьки.

З випробуваними були проведені психодіагностичні методики: методика «Який Я?» Г.Осипової, опитувальник батьківського ставлення А. Варга, В. Століна і проективна методика «Малюнок сім'ї». Перша і третя методики була проведена з дітьми молодшого шкільного віку. Друга методика проводилася з їх матерями. Дослідження повинно було виявити, як стиль батьківського виховання впливає на самооцінку молодших школярів.

За результатами першої методики «Який Я» Г.Н. Осипової (табл. 2.1) дуже високу самооцінку має 8% опитуваних; 20% опитуваних мають високу

самооцінку; середню самооцінку 44% опитуваних, низьку самооцінку мають 28% опитуваних.

Таблиця 2.1

Результати діагностики самооцінки дітей молодшого шкільного віку (%)

Результат	Хлопчики	Дівчатка
Дуже висока самооцінка	4	4
Висока самооцінка	12	8
Середня самооцінка	16	28
Низька самооцінка	12	16

Третина опитуваних дітей молодшого шкільного віку мають високу (завищену) самооцінку (28%). Це є нормальним явищем для цього віку і свідчить про гармонійний розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку. Із них занадто високу самооцінку та самоповагу має тільки двоє дітей молодшого шкільного віку (хлопчик і дівчинка). Це свідчить про їх нереалістичне самосприйняття та нездатність оцінювати себе критично. Саме занадто висока самооцінка є небажаним явищем та повинна підлягати корекції.

Середню самооцінку мають 44% опитуваних. Низьку самооцінку мають 28% респондентів (див. рис. 2.1). З цими дітьми молодшого шкільного віку потрібно проводити корекційну роботу для покращення самооцінки. Сумуючи завищену та занижену самооцінку, можна зробити висновок, що 64% школярів мають адекватну самооцінку, а 36% – неадекватну і потребують психокорекційних заходів.

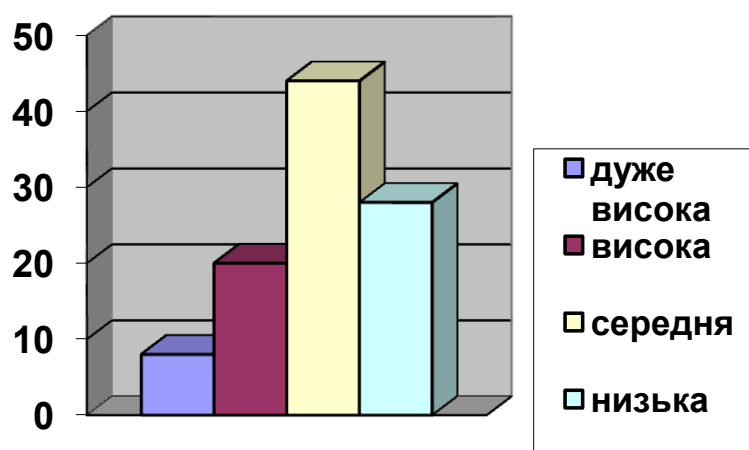

Рис. 2.1. Самооцінка опитуваних за результатами дослідження

Розрахуємо результати окремо для хлопчиків та дівчат молодшого шкільного віку (рис. 2.2). Так, дуже високу самооцінку мають 1 хлопчик і 1 дівчинка (по 4%). Високу самооцінку мають троє хлопців (12%) та двоє дівчаток (8%). Середню самооцінку мають четверо хлопчиків (16%) та семеро дівчаток (28%). Низьку самооцінку мають 3 хлопчиків (12%) і 4 дівчаток (16%). Неадекватну самооцінку мають 4 хлопчики та 5 дівчаток (16% та 20% школярів відповідно). Адекватну самооцінку мають 7 хлопчиків (28%) та 9 дівчаток (36%). Тобто, загалом самооцінка хлопчиків нижча за самооцінку дівчат.

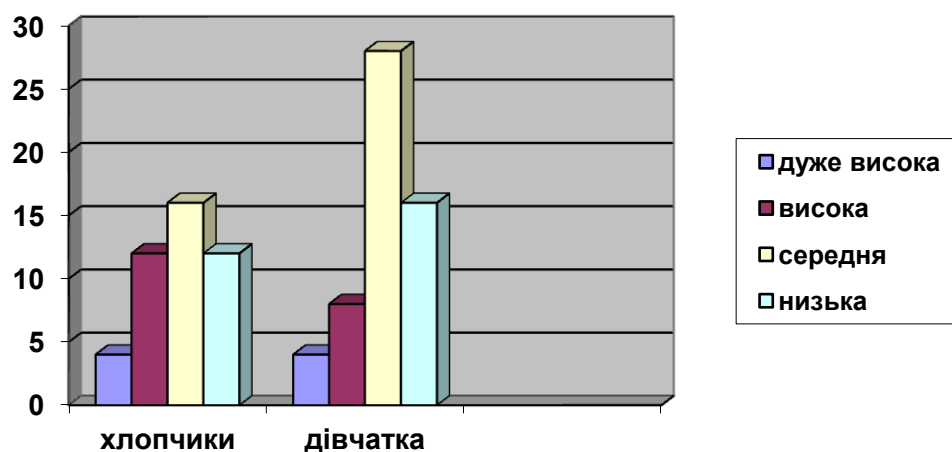

Рис. 2.2. Самооцінка хлопчиків і дівчаток за результатами дослідження

Аналіз важливих елементів малюнка за тестом «Кінестетичний малюнок сім'ї» поданий у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Аналіз важливих елементів малюнка за тестом
«Малюнок сім'ї»

Кількість дітей	Елементи малюнка
36%	Не намалювали себе чи одного з членів родини (батька, матір, сестру, брата).
20%	Маленький зріст автора та розташування його у нижній частині аркуша.
32%	Велика дистанція між членами сім'ї.
32%	Наявність додаткових деталей (сонечко, райдуга).
24%	Затемнення елементів малюнка чи стирання.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що найчастіше психологічні труднощі дитини молодшого шкільного віку виходять з сім'ї, вони обумовлені нервово–психічним станом батьків та їх ставленням до дітей молодшого шкільного віку і життя взагалі.

Як з'ясувалося, дуже поширеною особливістю малюнків є зображення неповного складу сім'ї. При цьому найчастіше дитина не малює саме узалеженого члена родини. Часто діти молодшого шкільного віку не зображували себе або, навпаки, малювали лише себе. Такі малюнки свідчать про емоційне відчуження, конфліктність у родині. Якщо дитина молодшого шкільного віку не малює узалеженого члена сім'ї, то це означає, що вона звинувачує у сімейних проблемах саме його, виражає агресію до нього. Дитина, яка відмовляється або «забуває» намалювати себе, дуже ймовірно, відчуває винну у несприятливій сімейній ситуації. Дитина, яка малює лише себе, схильна до засвоєння стратегії «загубленої дитини».

Порівняльний аналіз малюнків дітей молодшого шкільного віку за даними проєктивними методиками «Малюнок сім'ї» та «Дім. Дерево. Людина» показав наступні результати (таблиці 2.3–2.8).

Таблиця 2.3

Відображення сприятливої сімейної ситуації у малюнках
дітей молодшого шкільного віку

Виділені показники	% випробуваних
Зображення всіх членів сім'ї	25%
Зображення першими людей	55%
Загальна діяльність всіх членів	30%
Відсутність ізольованих членів	10%
Хороша якість ліній	60%

Отже, сприятлива сімейна ситуація дітей молодшого шкільного віку, що включає зображення веселих осіб, застосування яскравих колірних відтінків, зображення спільної діяльності всіх членів родини, хорошу якість ліній, має невисокі показники в обох методиках, що взагалі нехарактерно для дітей молодшого шкільного віку, які живуть в благополучних родин.

Нааявні малюнки, де дитина молодшого шкільного віку «забула» зобразити батьків або інших членів сім'ї. Наймовірніше, саме «забуті» персонажі є джерелом переживань. Малюнків з конфліктною, «проблемною» родинною атмосферою більше, аніж з радісною, гармонійною. Приміром, під час дослідження з–поміж двадцяти дітей молодшого шкільного віку лише четверо вклали у зображення своєї сім'ї позитивний підтекст.

Так, на малюнку однієї з дівчаток — члени родини, котрі взяли за руки. Навколо – дерева та квіти, обличчя усміхнені. Дуже часто, майже на кожному малюнку проступає авторитарне поводження батьків із дитиною і навіть застосування сили, що виражене надміру великими руками.

Застосовують яскраві колірні відтінки 65% дітей молодшого шкільного віку. Зображення першими різних предметів, а не людей, на багатьох малюнках говорить про емоційну заклопотаність сімейною ситуацією. Діти ніби відкладають малювання членів сім'ї, а зображують речі, не наповнені сильною емоційною значущістю (машини, будинки, геометричні фігури, предмети побуту).

Таблиця 2.4

Відображення відчуття неповноцінності на малюнках
дітей молодшого шкільного віку

Виділені показники	% випробуваних
Відсутність автора	10%
Зображення себе останнім	30%
Ізоляція автора від інших	60%
Маленькі фігури	30%
Розташування фігур на нижній частині листка	60%

Більшість дітей молодшого шкільного віку (які не намалювали себе) одночасно з відчуттям знедоленої дитини молодшого шкільного віку відчувають відчуття провини за те, що не приймаються близькими. Відсутність автора на малюнку може бути наслідком переживань з приводу розлучення батьків, що є важкою травмою для дитини. Майже завжди при цьому дитина вважає себе винуватцем подій, мріє повернути минулу стабільність в сім'ї, розставити все по звичних місцях. При цьому вона намагається «сховатися» від

конфлікту, представити все так, як раніше. Це не може не відобразитися в малюнку, на якому присутні всі члени сім'ї, навіть якщо вони вже були.

Отримані результати малюнкових тестів свідчать про почуття відчуженості, що переживається дитиною молодшого шкільного віку, неповноцінність порушених сімейних відносин, емоційну залежність, відчуття невпевненості, потребі в захисті і турботі). Інші малюнки говорять про відчуття втрати свого Я і болісне переживання відсутності позитивних відносин з близькими. Це діти, що зображають себе (або інших членів сім'ї) у вигляді машин (10%). Лише 10% дітей молодшого шкільного віку «заявили» про необхідність визнання своєї значущості (детальніше зображення самого себе). 35% дітей молодшого шкільного віку використовували один і той же колір для зображення себе і своїх близьких (показник зливої з усіма членами сім'ї).

З отриманих результатів за методикою «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варга, В. Століна можна побачити, у 20% матерів високий результат по шкалі «Прийняття». 80% матерів продемонстрували середній результат. Тобто батькам подобається дитина такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, схвалюють її інтереси й плани. За даними методики, жодна мати не схильна сприймати дитину поганою, непристосованою, невдахою, не відчуває до дитини молодшого шкільного віку злість, досаду, роздратування, образу, недовіру або зневагу.

40% випробуваних набрали високі бали по шкалі «Кооперація». 60% мають середній результат. Це свідчить, що матері проявляють зацікавленість справами й планами дитини, намагаються допомогти їй, оцінюють інтелектуальні й творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї.

Однак за шкалою «Симбіоз» у 20% випробуваних дистанція в спілкуванні з дитиною занадто мала. Ці матері відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя. Вони постійно відчувають тривогу за дитину, дитина видається їм маленькою і беззахисною. Це може пояснюватися невеликим віком дітей шкільного віку (6–10 років), а може бути пов'язано й з

підвищеною особистісною тривожністю самих матерів. З такими матерями треба проводити корекційну роботу, щоб зменшити надмірне відчуття єдності з дитиною, нормалізувати стосунки і надати дитині більше свободи. 70% матерів мають середні показники по цій шкалі. У 10% опитуваних цей показник занижений, що також є ознакою дисгармонійного стилю виховання.

80% випробуваних мають високі й середні показники по шкалі «Контроль». Це говорить про те, що практично всі батьки бачать дитину молодшою у порівнянні з реальним віком, приписують дітям шкільного віку особисту й соціальну неспроможність. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини молодшого шкільного віку не сприймаються всерйоз. Дитина видається батькам не пристосованою, відкритою для поганих впливів. Можливо, тому 40% з цих матерів воліють надмірно жорстко контролювати своїх дітей молодшого шкільного віку.

Тільки 12% матерів властиве відношення до своєї дитини молодшого шкільного віку як до невдахи й надмірна концентрація на неспроможності дитини. Ці матері мають високий результат по шкалі «Відношення до невдач».

Тобто, виходячи з результатів методики, тільки чверть опитаних матерів дотримуються гармонійного стилю виховання. Більшість матерів мають недоліки у стилі виховання. Дехто занадто ототожнює себе з дитиною, занадто контролюють дітей, несприятливо відносяться до їх невдач. Порівнюючи обидві методики, можна зазначити, що неправильний стиль батьківського виховання впливає на самооцінку дітей молодшого шкільного віку. Так, матері опитуваних, котрі мають низьку самооцінку, занадто їх опікують, контролюють або не відчують єдності з дитиною молодшого шкільного віку, дехто привертає багато уваги до його невдач.

Матері дітей молодшого шкільного віку, котрі мають дуже високу самооцінку, недостатньо контролюють дитину, не звертають уваги на її невдачі, зосереджуючись тільки на досягненнях, тобто виховують її як «кумира родини», що відобразилось на самооцінці опитуваних.

Висновки до розділу 2

Вивчення стилів сімейного виховання та їх впливу на самооцінку дитини молодшого шкільного віку у процесі емпіричного дослідження на основі використання методики діагностики самооцінки дітей та опитувальника батьківського ставлення дало можливість виявити особливості сімейного виховання школярів, а також вплив стилів сімейного виховання на самооцінку дитини, розвиток її характерологічних і особистісних якостей.

Вивчення самооцінки дитини молодшого шкільного віку як результату сімейного виховання показує, що вона визначається виховним стилем, якого дотримуються батьки (авторитарний, ліберальний, демократичний, нестійкий). У родині, де здійснюється виховання як процес міжособистісної взаємодії батьків і дітей молодшого шкільного віку (суб'єкт–суб'єктна взаємодія), вони сприймають один одного як неповторну цінність, створюють умови для розвитку адекватної самооцінки дитини. На підставі результатів дослідження зроблено висновок про необхідність проведення корекційної роботи з дітьми молодшого шкільного віку, їх батьками, а також педагогами.

ВИСНОВКИ

Сім'я – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює сою життєдіяльність на основі спільного морально–психологічного укладу, взаємної відповідальності, економічного, побутового укладу, виховання дітей. Для з'ясування особливостей організації виховного процесу в сім'ї в сучасній психологічній науці прийнято виділяти такі напрямки її психологічного аналізу: склад сім'ї, характеристика сім'ї, типовий стан (мікроклімат сім'ї), стиль сімейного виховання і порушення сімейного виховання.

На процес формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку визначальний вплив має стиль сімейного виховання. Стиль виховання – спосіб, метод виховання, типова для батьків система принципів і норм, індивідуальних особливостей впливу на дітей. Стиль виховання дитини молодшого шкільного віку є сукупністю настанов та відповідної поведінки, яка стосується не конкретної дитини, а характеризує ставлення до дітей взагалі. Виділяють авторитарний, ліберальний, демократичний, потуральний та нестійкий виховні сімейні стилі. Лише демократичний стиль батьківського ставлення до дітей визнається продуктивною тактикою формування адекватної самооцінки особистості та оптимальним стилем сімейного виховання.

Сім'я як мала соціальна група є якнайкращим виховним середовищем дитини молодшого шкільного віку. Проте деякі чинники, пов'язані зі складом сім'ї, станом її внутрішніх взаємин або виховально–невірними позиціями батьків, можуть викликати зниження виховної здатності сім'ї. У сім'ях, де домінують негативні стилі виховання дитини (гіперопіка, недемократичність, диктаторське ставлення, відсутність опіки з боку батьків), найбільше страждає самооцінка дитини. Стиль сімейного виховання та сімейна ситуація розвитку дитини молодшого шкільного віку повинна бути сприятливою для неї. Щасливе дитинство можливе лише у благополучній сім'ї, а помилки і прорахунки у

відносинах і вихованні можуть проявитися в асоціальній поведінці дитини молодшого шкільного віку. Необхідно створити таку атмосферу теплих і ніжних почуттів, любові, довіри, взаємоповаги і взаємопідтримки, яка призведе до згуртованості та єдності всіх членів сім'ї.

Вивчення стилів сімейного виховання та їх впливу на самооцінку дитини молодшого шкільного віку у процесі емпіричного дослідження на основі використання методики діагностики самооцінки школярів та опитувальника батьківського ставлення до дитини різноманітних дало можливість виявити особливості сімейного виховання школярів, а також вплив стилів сімейного виховання на самооцінку дитини, розвиток її характерологічних якостей тощо.

Вивчення самооцінки дитини молодшого шкільного віку як результату сімейного виховання показує, що вона значною мірою визначається виховним стилем, якого дотримуються батьки (авторитарний, ліберальний, демократичний, нестійкий). У тій родині, де здійснюється гуманістичне виховання як процес міжособистісної взаємодії батьків і дітей молодшого шкільного віку (суб'єкт-суб'єктна взаємодія), суб'єкти сприймають один одного як неповторну людську цінність, створюють умови для повноцінного розвитку адекватної самооцінки дитини. На підставі результатів, отриманих в ході дослідження, зроблений висновок про необхідність подальшого проведення корекційної роботи з дітьми, їх батьками, а також педагогами по створенню сприятливих умов для розвитку адекватної самооцінки дитини молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батьків не обирають: проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової. – К. : АЛД, 1997. – 168 с.
2. Бернс Р.Е. Развитие Я–концепции и воспитание / Р.Е. Бернс. – М. : Педагогика, 1986. – 320 с.
3. Бороздина В.В. Соотношение самооценки и уровня притязаний младших школьников по параметрам устойчивости и адекватности / Бороздина В.В., Залученова Н.Н. // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – М. : Педагогика, 1989. – №1. – С. 51–54.
4. Варга А.Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской самооценки / А.Я. Варга // Вестник МГУ. – Сер. 14. Психология. – 1995. – №4. – С. 32–38.
5. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В.Долинська, З. В. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2001. – 416с
6. Волкова Е.М. Трудные дети и трудные родители / Е.М. Волкова // Психология. – 2001. – №8. – С. 16–18.
7. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл, 2004. – 1136с.
- 7а. Гірняк А. Система психолого-педагогічної експертизи ефективності модульно-розвивальних підручників / А. Н. Гірняк // Психологія і суспільство. – 2008. – № 1. – С. 151-157.
8. Давыдов В.В. Самооценка как фактор психологической готовности к школьному обучению / В.В. Давыдов // Новые исследования в психологии. – М. : Педагогика, 1986. – №1. – С. 41–43.
9. Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і самооценка дитини / В. Ерніязова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – №3. – С.224–228.

10. Захарова А.В. Регулятивные функции самооценки младшего школьника и пути ее формирования / А.В. Захарова // Новые исследования в психологии. – М.: Педагогика, 1986. – №1. – С. 49–54.
11. Иванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитячо–батьківських відносин в парадигмі глибинної психології : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Д.І. Иванов. – Одеса, 2005. – 20 с.
12. Иванцова А. К. Про работу с проблемными семьями / А.К. Иванцова // Воспитание школьника. – 2003. – №10. – С. 18 – 20
13. Ключева Н.В. Психолог и семья: диагностика, консультации, тренинг / Н.В. Ключева. – Ярославль : Академия развития, 2002. – 160 с.
14. Ковалев С.В. Психология семейных отношений / С.В. Ковалев. – М. : Педагогика, 1987. – 160с
15. Кошлань И. Специфика стилей воспитания в семьях детей с разными типами эмоциональности / И. Кошлань // Наука і освіта. – 2006. – №5.– С.43–46.
16. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2000. – 635 с.
17. Лукьянова А. Влияние самооценки внешности учащегося на его общение с другими людьми / А.Лукьянова // Вопросы психологии. – 1989. – №3. – С. 71–75.
18. Обухова Л.Ф. Семья и ребенок : психологический аспект детского развития / Л.Ф. Обухова. – М. : Владос, 1999. – 168 с.
19. Олифиревич Н.И. Психология семейных кризисов / Н.И. Олифиревич. – СПб. : Речь, 2006. – 360 с.
20. Пеньковська Н.Ю. Роль самооценки у формуванні особистості дитини / Н.Ю. Пеньковська // Початкова школа. – 2002. – №10. – С. 16–22.
21. Петровский В.А. Отчуждение как феномен детско–родительских отношений / Петровский В.А., Полевая М. В. // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 19–26.
22. Прийменко В. Вплив сім'ї на успішне навчання дитини / В. Прийменко // Початкова школа. – 2006. – №3. – С. 52–55.

- 23.Резниченко М.А. О структуре самооценки младших школьников / М.А. Резниченко // Новые исследования в психологии. – 1985. – №2. – С. 40–44.
- 24.Сафин В.Ф. Устойчивость самооценки и механизм ее сохранения / В.Ф. Сафин // Вопросы психологии. – 1973. – №3. – С. 62–67.
- 25.Смирнова Е.О. Структура и динамика родительских отношений / Смирнова Е. О., Быкова М. В. // Вопросы психологии. – 2009. – №6. – С. 3–14.
- 26.Спичак С.Ф. Возрастная динамика самооценки у школьников / С.Ф. Спичак. – М. : Наука, 1986. – 96 с.
- 27.Торохтій В. С. Методика діагностики психологічного здоров'я сім'ї / В. С. Торохтій // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №9. – С. 30–35.
- 28.Федоришин Г.М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї / Г.М. Федоришин. – Івано–Франківськ, 2006. – 174 с.
- 28а. Фурман А. В. Психодидактика проектування навчально-книжкових комплексів для студентів ВНЗ : [монографія] / А. В. Фурман, А. Н. Гірняк, Г. С. Гірняк. – Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. – 328 с.
- 29.Холл М. Теории личности / Холл М., Линдсей К. – М. : Наука, 2000. – 726 с.
- 30.Чернишева М.С. Методика изучения дифференцированной самооценки / М.С. Чернишева // Вестник МГУ. Серия: психология. – 1997. – №3. – С. 22–32.
- 31.Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М. : Наука, 1989. – 220 с.